

La primera conducció d'aigua de la vila de Banyoles (segles xv-xviii)

Guerau Palmada*

Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles

Resum

Aquest article se centra en la problemàtica de l'aigua potable a la vila de Banyoles des del segle xv fins a les acaballes del xviii. Al final de l'edat mitjana, les autoritats municipals van iniciar el projecte de construcció d'una nova font dins els murs de la vila; l'aigua era canalitzada gràcies a una conducció de ceràmica i a un aqüeducte sobre la riera de Canaleta. La conducció funcionà fins a la darrereria del Set-cents, després de nombroses reparacions, i fou substituïda per l'obra d'una nova mina subterrània acabada ja al començament del segle xix.

Paraules clau: Banyoles, font, deu, conducció d'aigua, mina, mestre de cases, fontaner, jurats de la vila.

Abstract

The article is centered on the problem of drinking water in the town of Banyoles (Girona, Catalonia) in the 15th - 18th centuries. In Late Medieval period the city authorities began the project of building a new public fountain, and the water was channeled thanks to a ceramic tube and one aqueduct. This tube operated for over 350 years, with numerous repairs, and was replaced by a new canal —called «*Mine of water*»— in the late 18th century and completed in the early 19th century.

Keywords: Banyoles, fountain, spring, pipe, mine of water, master builder, plumber, city council

* És historiador i membre del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles (gueraup@gmail.com)
Primera versió: 25 de febrer de 2011. Darrera versió: 19 de setembre de 2011.

La ciutat de Banyoles, al llarg de la seva història, s'ha identificat amb l'abundància d'aigua, en part gràcies a l'estany i als recs que s'endinsen des d'època medieval entre les cases i els carrers del barri vell. Malgrat tot, no tota aquesta aigua era potable i, des d'època medieval, ja s'excavaren pous en el subsòl de travertí per tal d'abastir-ne la població resident dins del recinte emmurallat. L'aigua dels recs, propietat de l'abat del monestir benedictí de Sant Esteve fins a la *Concòrdia sobre les aigües de l'estany* de l'any 1685, tot sovint no era de bona qualitat, i sobretot a causa dels residus abocats pels molins retorcedors per a l'enfortiment de la llana, les adoberies o els diferents tints drapers.

La problemàtica de manca d'aigua potable obligà ben aviat a anar a buscar-la a les fonts situades extramurs, com la font d'en Sala, a tocar la riera Canaleta. Davant d'aquesta situació incòmoda, el govern municipal, amb els jurats al capdavant, inicià durant les primeres dècades del Quatre-cents les obres d'una nova font d'estil gòtic intramurs, avui dissortadament desapareguda, proveïda d'aigua potable gràcies a una conducció de tubs de terrissa. La seva deu era al paratge anomenat del Coll de Solivera, a la falda d'un turó situat als afores de la vila. Per tal de construir aquesta nova conducció d'aigua, va ser necessària l'autorització del senyor feudal de la vila, l'abat del monestir benedictí de Sant Esteve de Banyoles. Però, certament, el manteniment de la font i la seva conducció fou costosa per a les arquitectures municipals. De fet, en els documents del fons municipal, les reparacions apareixen com a habituals al llarg dels segles XVI-XVIII, dutes a terme per diferents mestres de cases banyolins. Aquest fet, certament, posa de relleu la problemàtica en la gestió i l'avituellament d'aigua potable en la Banyoles medieval i moderna, tot i l'abundància de recursos hídrics que ha gaudit tradicionalment l'actual comarca del Pla de l'Estany.

La construcció de la primera font municipal

La font pública, coneguda popularment com del Túmul i avui dissortadament desapareguda, fou la primera situada dins el recinte medieval, construïda al primer quart del segle XV, darrere la capçalera de l'església de Santa Maria dels Turers. Aquesta església gòtica, que representava el poder municipal enfront del poder monacal i l'abat, fou alçada bàsicament entre el final del segle XIII i les primeres dècades del segle següent. Els documents demostren que l'obra de la font d'estil gòtic i la seva canalització d'aigua fou sufragada íntegrament per la Universitat per tal de garantir la manutenció d'aigua de bona qualitat als banyolins. Aquesta perdurà fins a mitjan segle XIX, quan fou enderrocada durant els treballs d'ampliació de l'església parroquial.¹

La necessitat d'una primera font municipal s'inicia a la primera dècada del Quatre-cents, un cop fou enllestit el nou pati gòtic a la Pia Almoina i la decoració mural de la seva sala noble. En el *Llibre de privilegis de la Vila* consta per primera vegada la voluntat de construir una font

1. La font del Túmul fou demolida al segle XIX durant les obres d'ampliació de l'església de Santa Maria dels Turers. Es tractava d'una font d'estil gòtic de la qual avui no en conservem pràcticament cap element. Diversos documents municipals dipositats a l'Arxiu Històric Comarcal de del Pla de l'Estany (ACPE) donen testimoni del seu desmantellament. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Obres públiques (1776-1963) n. 372. doc. 63.

pública per part de la Universitat de Banyoles. En efecte, el 30 de desembre de 1413, l'abat del monestir Guillem de Pau (1410-1442) donà la carta de llicència a la vila, període en què el govern municipal s'enfrontà diverses vegades amb el poder monacal: «Charta de lisenia que lo senyor Abat el corrent donaren a la vila que pugen amanan la font del coll de Solivera al Puig de Santa Maria a XXX de desembra MCCCCXIII en la notaria de Banyoles en poder de Pera de Anglada notari».² Cal indicar que la jurisdicció de les aigües, com per exemple de l'estany i dels recs, depenia en època medieval de l'abat del monestir. A part de les obres de construcció d'aquesta font, també fou necessari canalitzar l'aigua des de les afores de la ciutat, en una deu situada a la falda d'un turó citat en els documents com el coll de Solivera, en l'actual paratge de la font de la Rajoleria, al barri de Canaleta.

Pocs anys després, s'inicien els treballs de la seva construcció, aproximadament entre els anys 1415 i 1419. Fou contractat per a aquest projecte el mestre de cases Pere Miquel de Barcelona, el qual acabà l'obra en un any i dos mesos i reclamà una suma de 120 florins d'or al govern municipal. Aquest pagament al final no fou fet efectiu, i per aquest motiu el 14 de desembre de 1419 fou dictada una sentència pel doctor en lleis Antoni Gener, celebrada al Palau Reial de Barcelona, contra la Universitat de Banyoles, defensada pel síndic de la vila Nicolau de l'Olm, amb l'obligació de pagar la suma pactada per l'obra, anomenada com la *fontis deputatos*.³ Finalment, l'any 1423, consta que Pere Miquel ja havia rebut bona part d'aquest deute, en diversos terminis, per part dels jurats banyolins.⁴

Pel que fa al nom de la font, sembla que s'hauria originat anys més tard a partir del seu emplaçament o fesomia constructiva. Així, la paraula *túmul* sol referir-se a un turonet, un munt de terra o bé una pedra que assenyalava l'indret d'una tomba o enterrament.⁵ I, precisament, cal assenyalar que la font fou construïda adossada a la capçalera gòtica, a tocar de l'antic cementiri parroquial. Per contra, el Dr. Mascaró, al començament del segle xx, indicà que el nom es va originar per les característiques del seu dipòsit, en forma de túmul.⁶ De totes maneres, caldria pensar que aquest nom, com s'ha indicat, va formar-se amb posterioritat, sobretot si tenim en compte la seva denominació en el capbreu de l'abat Vilalba (1581), en què s'hi refereix simplement com «la plassa de la font del Puig de Santa Maria».⁷

Malauradament, la font del Túmul fou destruïda al segle xix arran de les obres d'ampliació de l'església de Santa Maria dels Turers. Tot i això, s'ha pogut documentar, a partir d'un plànol del 1864 fet pel mestre d'obres Joan de Torroella, que es trobava adossada en una de les cares de l'absis pentagonal gòtic.⁸ Es pot apreciar que la font tenia un dipòsit de planta rectangular

2. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de privilegis de la present vila (1570-17). Malauradament el document notarial ha desaparegut.

3. ACPE: Fons municipal de Banyoles: C5 doc. 101.

4. ACPE: Fons municipal de Banyoles: C5 doc. 101.

5. Coromines (1992: 926).

6. J.M. Mascaró (1914: 225).

7. ACPE: Llevador dels censos de la vila de Banyolas tret del capbreu de l'Abat Vilalba (còpia del s. xvi). Dins Manuscrits del monestir de Banyoles, 3, 1603-1854.

8. Cal indicar que, tot i que la font fou enderrocada pocs anys abans, apareix dibuixada amb traç fi en aquest plànol signat el 1864. ACPE: Fons de l'Ajuntament de Banyoles. Obres públiques (1776-1963), n. 372. *Proyecto de reparacion y mejora de la Yglesia Paroquial de esta Villa*, pel mestre de cases Joan de Torroella.

abans que fos completament demolida a mitjan de segle.⁹ Segons les observacions de l'historiador i farmacèutic banyolí Pere Alsius, el qual encara l'hauria vista dempeus amb els seus propis ulls, al frontal s'hi podia llegir una inscripció commemorativa, molt probablement gravada uns quants anys després de la seva construcció: «FETA FOU LA FONT LANY MCCCCXXXII EN TEMPS DEL MOLT REVERENT FR. G. DE PAU».¹⁰

Les primeres reparacions de la font

Com s'ha esmentat, l'aigua de la font fou canalitzada des del coll de Solivera (o de les Oliveres), situat a les afores de la vila de Banyoles, on actualment hi ha el barri de Canaleta.¹¹ Aquesta conducció d'aigua, majoritàriament enterrada i feta de tubs ceràmics, tenia una recorregut de més de mig quilòmetre. En el seu recorregut, vorejava la capçalera de l'església de Santa Maria dels Turers i seguia paral·lela al carrer de Sant Benet, on existia un dels portals de la muralla, i continuava per les hortes extramurs, tal com ja començà a estudiar encertadament el Dr. Mascaró al començament del segle XIX.¹² Aquest traçat de la conducció s'entrevéu en un cens del 1581, en què s'anomena Pere Perpinyà com a propietari d'una peça d'hort en l'Horta de Sant Benet «prop del spirall de la font».¹³ Tot seguit, travessava el rec de Can Hort i d'en Teixidor, prop del molí paperer dels Perpinyà, i seguia per les hortes fins a la riera Canaleta. Des d'aquí enfilava fins al coll de Solivera, la font mare. Com es veurà a continuació, aquesta conducció d'aigua i la font ben aviat van requerir nombroses reparacions al llarg dels dos segles següents.

La fórmula per mantenir el cabal d'aigua de la font fou nomenar cada any un fontaner o encarregat del seu manteniment, a canvi de franquesses en els tributs municipals i un salari. Per exemple, el dia 26 de desembre de 1523, els quatre jurats de la Universitat establiren una concòrdia amb el pare Lluís Busquets com l'encarregat de la font de la vila durant un any, amb el consentiment de fra Joan de Cartellà, vicari general del monestir: «... vos dit Busquets ajau de tanir en conserva e condreta la font de la present villa ab totes las cosas necessarias per dita conservassio en totes vos despesas la ajau avonar».¹⁴ El material —oli, calç i canons de terrissa— era a càrrec municipal. A canvi del seu manteniment, el pare Busquets rebé franquessa de totes les imposicions municipals i del cabassatge de les carns i del vi a l'engròs, a més d'un salari

9. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. *Proyecto de reparacion y mejora de la Yglesia Paroquial de esta Villa*. Don Joan de Torroella; ALSIUS (1870: 38-39).

10. P. Alsius (1895: 243); J. M. Mascaró (1914: 224-227). *Manuscrits inèdits de Mossèn Constans* (1981). No queda clar el motiu d'aquesta inscripció més tardana i amb la signatura de l'abat del monestir. Sobre la data d'aquesta inscripció, es té constància que el 1442 fou el penúltim any del mandat de l'abat del monestir Guillem de Pau (1410-1443), no mancat de discòrdies amb els seus vassalls de Banyoles i el bisbe de Girona. Cal recordar que l'abat Pau morí l'any 1444 reclòs en la presó del palau episcopal de Girona.

11. Al segle XVI, aquest indret apareix citat com el Pujol, i la baixada del turó com el coll de les Oliveres, lloc on encara són ben visibles els olivets plantats en les feixes de paret seca.

12. Mascaró (1914).

13. ACPE: *Llevador del censos de la vila de Banyolas*, op. cit., foli 40. Sobre el terme *espirall*, es refereix a un respirador d'aire aquesta conducció.

14. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Manual dels jurats (1410-1551), L5, f. 208.

anual de 5 lliures. L'any següent l'encarregat de la font fou un tal «Luys paraire», caldria suposar que amb les mateixes condicions que Busquets.¹⁵ Durant aquest segle, la font apareix descrita molt a prop del «carrer Nou Davall» i darrere la capçalera gòtica de Santa Maria dels Turers.

De nou, el dia 25 de gener de 1541, els jurats van fer una concòrdia del seu manteniment per un període d'un any renovable amb els mestres de cases banyolins Pere Calau i Joan Berga. En primer lloc, com en els pactes anteriors, havien de tenir «conserva i condreta la font de la present vila». A més de tenir-ne cura, havien de reparar els canons ceràmics de la conducció comprats per la Universitat, tot i que les despeses de les obres eren a càrrec dels dos mestres de cases: «... y que hagen aparadar aquels de pedra y cals a totes sues despesas com antigament es acostumat».¹⁶ A canvi, de nou rebien franquesa íntegra de les impositcions municipals, tant ells com la seva família, a més d'un salari anual de 4 lliures i 10 diners per pagar «los tubals y cals y oli». Aquest pagament es distribuïa en dues pagues anuals, la primera al mes de juny i la segona al desembre. El dia 1 de febrer de 1542 els jurats i el jurat en cap, Francesc Pou, van refermar la concòrdia un any més només amb el mestre de cases Pere Calau. Les reparacions continuaren al llarg del segle, ja que l'any 1576 es tornà a reparar la canonada i «remediar lo trenc ses fet a la font».¹⁷ Al novembre d'aquell mateix any consta de nou la necessitat de «dobrar lo trenc de la font».¹⁸

Les obres de millora de la conducció durant el Sis-cents

El dia 4 de gener de 1609 es reuniren els jurats Rafel Prats, Pere Banyoles i Miquel Usall per tractar sobre els treballs de la font de la vila. El mestre de cases Esteve Lanxa, citat com el «mestra de la font», havia de fer un seguit de treballs de millora pel preu de 100 lliures per tal de fer-la funcionar:

Attenent que mestre Esteve Lanxa mestre de la font avie aportada laygua de dita font y vuy raia dintra de la vila y no tenia a fer sino fer la muntar a la pica dintra lo tumol de la font ahont tenia y te obligacio de fer raiar dita aygua ans de rebre ningun diner de les cent lliures se li tenen abonar sempre que munt y raig dita aygua per la canal de ferro es dins dit tumol y font.¹⁹

Durant els treballs ja rebé un pagament avançat de 20 lliures per pagar els jornals fets per alguns mossos. Per tal de salvar el desnivell de la riera Canaleta, es construí probablement un aqüeducte amb arcades de pedra. Precisament el 1626 tenim la notícia que l'abat del monestir obligava els jurats a mantenir i conservar l'aqüeducte que portava l'aigua dins la vila.²⁰

15. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de Notes (1521-1562), L7, f. 149.

16. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Manual dels jurats (1410-1551), L5, f. 136.

17. ACPE: Llibre dels dipòsits de Santa Maria de Banyoles, núm. reg. 3, foli xix v. Li pagaren al mestre d'obres 17 sous, 2 lliures i 8 diners.

18. ACPE: Llibre dels dipòsits, op. cit., foli xx v. L'encarregat en aquest cas va ser el jurat Francesc Banyoles i li pagaren la suma de 12 sous.

19. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1574-1680), L8, f. 64v.

20. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Plet per la jurisdicció (1723-1770), núm. reg. 12, lligall sense numerar.

L'any 1636 els jurats construïren una segona font a la vila, possiblement situada a la Casa del Comú, ubicada en el palau gòtic de la Pia Almoina, davant de la placeta de la Font, coneguda en aquesta època com la plaça Mitjana. En l'actualitat, el frontal de travertí col·locat al costat de la porta de la Pia Almoina encara conserva la inscripció originària i els orificis on probablement hi anaven encaixats tres brocs: «ESSENT JURATS BENET PERPINYA ESTEVE CONGOST MIQUEL VILLARDELL LO ANY DE 1636». Concretament, en el llibre del *Clavariat* s'hi troben les despeses municipals fetes pels tres oïdors de comptes l'any 1637 (Pere Carbonell, Joan Bret i Guerau Usall), s'hi repassen les despeses fetes l'any anterior i s'hi anota que l'obra de la font havia estat excessivament costosa, tot i que no s'indica qui en fou l'autor. La quantitat que rebé el sobrestant Joan Belloch era de 493 lliures 6 sous i 1 diner, majoritàriament destinada a finançar les despeses d'aquesta nova font municipal:

confessam haver vistos y mirats una y moltes vegadas los comtas dentradas y aixidas portats per Joan Belloch menor lo any 1636 clavari de dita vila, y per haver trobat en dits comtes algunas polissas juntament ab algun memorial de algunas dietas fetas per los senyors jurats y tambe de aver ells posat sobrestatant a la hobra de la font aparexentnos fer los gastos un tant exessius²¹.

L'historiador Mn. Lluís Constans ens precisa la data de la seva construcció: el 14 d'octubre de 1636 l'aigua de la font hauria estat conduïda fins a la placeta de la Font o de la Vila.²²

Al final del Sis-cents la conducció de la font es trobava en força mal estat. L'any 1680 es descriuen les despeses de manteniment com a molt elevades, i es diu que l'aigua no era de bona qualitat i el seu estat de conservació no era prou bo. En els darrers quatre anys els jurats havien intentat reparar cada any la font de la vila:

Posa que en tant es veritat que los jurats que vuy son y son estats de esta part de quatre anys han gastat quiscun any anys ab obres pasades de 145 lliures de plata per los reparos adops y conservatio de la dita font, fent difarents obras, obrint valls, escurar las canonadas per a fer venir la aygua ab major abundant del que discorra dita font es ver publich i notori.²³

Sembla que el problema de la mala qualitat de l'aigua ja procedia de la mateixa deu d'aigua, on el cabal mica en mica havia anat minvant, i per això, tot i les reparacions, l'aigua brollava de forma tènue:

Posa que vuy en dia la font que y ha en dita vila de Banyolas est ben conduïda y reparada de la manera deu estar y en aquella discorra la aygua que ve per las minas de dita font, y si la aygua es poca y no va tant abundant con en altres anys, la causa es sols per la sterilitat dels temps y no trobarse tanta aygua com antes mes diligencias que hagen fetas y fan los jurats de dita vila per conduir y fer venir la aygua de dita font com, o, diran los testimonis pratichs y experts y es ver.²⁴

21. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Clavariat (1630-1769), núm. reg. 52, foli sense numerar.

22. ACPE: *Manuscrits inèdits de Mossèn Constans. La Vila*, vol. ix. Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, 1981, f. 151.

23. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Plets (1551-1797) núm. reg. 10, lligall sense numerar.

24. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Plets (1551-1797) núm. reg. 10, lligall sense numerar.

Per això, els jurats ràpidament van posar fil a l'agulla per garantir l'aigua potable a la població. Les reparacions ja eren constants, i, per exemple, l'any 1685 el consistori pagà 28 mitietas d'oli per al seu manteniment i també una lliura de cordell i dos pams de drap de lli. L'any 1687 el mestre de cases Joan Pansa rebé un primer pagament de 10 lliures per tenir cura de la font.²⁵ El 13 de desembre de 1689, en la reunió del Consell Estret de la vila, s'ordenà la reparació de la font municipal, encàrrec fet a Joan Pansa, mestre de cases. A causa de la seva antiguitat i els danys soferts, encara calgué l'ajuda d'un bracer per un període de 6 a 8 dies en aquests treballs: «Joan Pansa mestre de casas suplica que nòstant es obligat en manar la font condreta que per los molts gastos si ofarescan de mals vells de dita font y ell esta determinat de fer lo posible de posarla ab bon estat suplica la universitat li esistesca de un braser durant di treball que sera de sis a set o vuit dias».²⁶

Dos anys després, el 28 de gener de 1691, la Universitat encara volia dur a terme millores més significatives en la xarxa d'aigua potable. Així fou necessari reparar l'antiga canonada vella que conduïa l'aigua sota terra des de la deu del coll de les Oliveres. En concret, les obres s'haurien centrat en un tram a l'alçada de la muralla urbana, entre la «casa de la maneta»²⁷ i la font intramurs. L'antiga canonada soterrada, feta de tubs de ceràmica, probablement sovint patia fuites, si tenim en compte les diverses reparacions ja dutes a terme durant el Cinc-cents. Per aquest motiu, es decidí substituir la canonada subterrània per una de nova aixecada respecte el nivell del terra, reaprofitant els antics tubs de ceràmica i afegint-ne altres de nous. Per a l'obra, calia calç i sorra, a més de les pedres necessàries per elevar la conducció, aconseguides de la muralla medieval:

...se ofaria fer venir la font fins dintra las murallas de la present vila de la casa de la maneta fins dita vila a nivell de sobra terra bastantse de cals sorra y tot lo nesesari per dita hobra menos los canons que en lo dels canons se ofarex aprofitar los que se pujan aprofitar de la canonada vella y los que faltian los pagara la vila y la vila sia de donar pedras per dita hobra del rodeador de la muralla y que lo dit se les aja de fer caura y tragar a sus gastos.²⁸

L'obra havia de ser executada en el termini d'un any al preu fet de 600 lliures barceloneses, pagades en dos anys. Un dia després (29 de gener) es troben algunes condicions més detallades de l'obra, com ara que el tram de canonada que calia reparar sortia de la caseta de la font, passada l'arcada, i havia de ser elevada fins a dins de la muralla, feta amb una bona paret o arcs de tres pams d'amplada: «Sapia lo tal que la dita hobra se empendra que a de fer venir la aygua de dita fons fins dintra de las murallas de dita present vila a nivell sobra la terra ab bona paret o archs de tres pams de anpla».²⁹

25. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Clavariat (1630-1769), núm. reg. 52, foli sense numerar.

26. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) 19, f. 25v.

27. La «casa de la maneta» citada en aquests i altres documents consultats a l'Arxiu Comarcal del Pla de l'Estany, pensem que es trobava a l'inici de la canonada, és a dir, a la mateixa deu mare a la falda del coll de Solivera i davant la riera de Canaleta, indret conegut posteriorment com la font de la Rajoleria.

28. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) 19, f. 40r.

29. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Tresoreria. Llibre d'imposicions (1688-1744), núm. registre L246, full sense numerar.

El 14 de febrer de 1691 el Consell de la Universitat exposava que havia estat molts dies sense trobar un mestre que volgués fer-se càrrec dels treballs, però, finalment, Joan Pansa, mestre de cases i habitant de Banyoles, s'hi presentà. A la tarda del mateix dia, després d'examinar l'indret de l'obra, Pansa acceptà els pactes del contracte, que establia que la canonada no havia de passar sobre el rec del molí paperer dels Perpinyà. Tanmateix, i per seguretat, es pactà que la canonada no passaria sota el rec, sinó sobre el rec del molí paperer, un canvi substancial que suposà un augment del pressupost a 15 lliures barceloneses:

... que seria de mes conveniencia y major seguretat que Pansa la prengues que no lo que se hera ofert axis que se fes que Pansa se obligas en haver de pasar la canonada per desobra dit rech dels senyors Perpinya encara que se li donas quatra doblas mes de las ditas 600 lliures y sobra dita resulacio se crida a dit Pansa y se ajusta que se li donasen quinze lliuras barceloneses mes de las sis sentas lliuras atras escritas ab exa conformitat queda ajustada la materia.³⁰

Les obres foren iniciades amb celeritat, ja que el dijous 8 de març s'encarregaren els tubs de ceràmica per a la nova canonada a la persona que oferís al preu més baix la cana catalana: «... se tenia de donar asiento en fer fabrichar los canons per la hobra de la font»³¹. Tres dies després (11 març), s'encarregà la seva fabricació i col·locació al mateix Pansa.³²

L'estiu de l'any 1691 fou especialment sec i calorós a Banyoles i la seva comarca. El 21 d'agost els jurats van promoure oficis per al dia 23 del mateix mes amb pregàries als sants i a sant Martí, patró de la vila, per tal d'implorar l'arribada urgent de pluges davant l'extrema sequera. Davant la manca d'aigua, també es visità la deu de la font al coll de Solivera, per tal de trobar una nova mina d'aigua per afegir a la canonada principal, ja que el cabal d'aigua era molt tènue: «a dit consell sea resolt se fes diligencia en mirar si serca aont nax la font se trobaria alguna deu de aigua a fi de anadir-la a la mara de dita font que se va perdent de pobra que va».³³

A les acaballes dels Sis-cents, la canonada hauria estat malmesa diverses vegades pels veïns, i l'aigua era escassa a la font municipal. Així, el 25 de gener de 1693, el comú donà una suma de 4 dobles a la persona que descobrís o denunciés el malfactor de la canonada pública, que seria jutjat per malmetre-la:

Resolt se fes una crida ab la qual se notifcas que qualsevol persona descobria lo delinquent que a esptallada dita canonada se li donian quatra boblas y se esta ara en avant si altra vegada se atrevexen a espatllarla tambe se donian quatra doblas a qui o descubrira a fi de fer castigar lo malfactor ab tota la pena se trobara merexedora fer tots los termes de justicia.³⁴

30. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 40v-41r.

31. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 41r.

32. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 42r.

33. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9.

34. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 54.

Els darrers fontaners i l'esfondrament de l'aqüeducte de les Arcades

A partir del Set-cents diferents banyolins, la gran majoria mestres de cases, foren els encarregats de mantenir en bones condicions la deu, l'aqüeducte, la canonada i les fonts municipals. Per exemple, el dia 14 d'agost de 1707 els jurats establiren donar 5 lliures barceloneses a l'encarregat de mantenir la font i la seva canonada i foren designats pera aquesta tasca Josep i Martirià Hospital.³⁵ El dia 10 de gener de 1721 els regidors escolliren com a fontaner Salvador Ribas, mestre de cases, el qual rebia com a sou 5 lliures barceloneses cada any, a més de franquesses de determinats impostos municipals: «per tenir compta y adobar la font y se li dona lo any sinch lliuras barceloneses y franquesa de allotjament de dret de vi de fer guardas aportar cartas anar a bagatja y la mitat del tall meser».³⁶ Pocs anys després Ribas ja no ostentava el càrrec de fontaner, ja que el 13 d'abril de 1738 Joan Codinach, mestre de cases, va rebre 5 lliures barceloneses i la franquesa dels drets del vi pels treballs de manteniment de la font de la vila, on treballà més d'un dia consecutiu.³⁷

El dia 25 d'agost de 1740 els regidors banyolins lamentaven la falta de cabal a la font pública, a causa de la deficient conducció d'aigua i al mal obrar d'alguns dels fontaners encarregats del seu manteniment, especialment el mestre de cases Segimon Palou «... que falta la aygua de la font per la mala conduccio y poch cuidado de Sagimon Palou mestre de cases, que de poch cuidado y mala conduccio, no sols redunda en perjudici de la Universitat si no tambe en dany de la salu publica». Els regidors consideraven que l'anterior fontaner, Amer Masó, havia mantingut amb més encert la conducció i que havia garantit un major cabal d'aigua. Per això es proposà que el càrrec fos ocupat de nou per Amer Masó, amb un sou anual de 14 lliures i franquesa d'allotjament, bagatges i dret de vi. Les condicions del pacte foren les següents:

que lo dit Masó tinga de posar per conduir la dita font tots los jornals de necessitaran aixi de la persona (o de altre si ell está impedit) com de manobra menos á un cas furtuit lo que vulla Deu no succehesca que fos que caigues alguna arcada, ó que fessen caurer que en tal cas se tindria de tomar á gastos de esta Universitat.³⁸

La dada rellevant és que la conducció és descrita com a alçada, gràcies a un conjunt d'arcades a extramurs de la vila. Probablement l'obra d'aquest aqüeducte fou duta a terme pel mestre cases Joan Pansa a la darrera dècada del Sis-cents, com s'ha vist anteriorment. A més, s'indica que Amer Masó havia de pagar les despeses de la resta del manteniment, a excepció del material per a les obres de reparació, com ara la calç i la sorra. Precisament a partir de la segona meitat del Set-cents es poden documentar de manera majoritària els seus treballs com a fontaner: l'any 1762 Amer Massó necessità 3 mesures d'oli per arreglar el conducte; el paleta Llorenç Duran treballà tres dies en la reparació i neteja de la font; i l'any 1765 Amer Masó va haver de desenterrar una part de la canonada per on es perdia l'aigua (8 lliures i 8 diners).

L'any 1764 es féu un pressupost per reparar un tram concret de la conducció que amenaçava ruïna, en el paratge conegut com la «caseta de la font». Fou presentat pels mestres de

35. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 97.

36. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre de la Universitat (1688-1734) L9, f. 110.

37. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1734-1782) L10, f. 18v.

38. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1734-1782) L10, f. 44.

cases Josep Palou i M. Pla per dur-lo a terme en una trentena de dies. La valoració del cost de l'obra incloïa 50 samals de calç per fer argamassa (7 lliures 7 sous 6 diners), 100 samals de sorra per argamassa (5 lliures), 40 carrerades de pedra (10 lliures), 400 teules (6 lliures), 42 carretades de llosa (9 lliures), 30 jornals de paleta (15 lliures), 30 jornals de peó (9 lliures).³⁹ A la segona meitat de segle les fonts de la vila, totes abastides per la canonada del coll de les Oliveres, també foren objecte de reparació. A la font del Padrinyal, l'any 1763 s'hi posà un nou broc de ferro, fet pel serraller Domingo Poch. També brollava la font de la Casa de la Vila, millorada l'any següent per Pere Geli amb una nova aixeta de coure pagada al preu d'1 lliura, 5 sous i 6 diners.⁴⁰

El 18 d'abril de 1768 el batlle Joan Ferrer es reuní a la sala consistorial juntament amb els regidors i càrrecs municipals per tal de debatre la causa de la poca aigua que brollava a les fonts públiques, ja que la deu que les abastia era abundant. El problema residia en el cabal perdut en la canonada i l'aqüeducte a causa del seu mal estat recent:

Dit Magnífich Ajuntament diu que respecte que de alguns dias á esta part es molt escasa la Aygua de las fonts Publicas de la present vila essent aixis que es molt abundant la naix y ix de la deu ó maneta, se exprimenta extraviarse per tots los equeductos ó canonada ab que ve a la present vila, y que quantas diligencias ha practicadas lo Ajuntament ab Amer Masó conductor de ditas fonts no han estat bastant.⁴¹

Segons les autoritats municipals, aquest cop, Amer Masó era el culpable del mal funcionament de les fonts públiques i la pèrdua de l'aigua a la canonada, i per això li fou revocat el càrrec de fontaner amb el seu sou anual i les franquesses d'impostos municipals. Finalment es decidí nomenar un nou fontaner o «conductor de les fonts»; fou escollit Anton Canta, mestre de cases banyolí, amb el sou anual acostumat, és a dir, 14 lliures barceloneses amb dos pagaments anuals, a més de franquessa dels impostos municipals. En l'elecció del nou fontaner també hi figuren amb detall les tasques del seu càrrec:

- 1) Mantenir en bon estat la font i les conduccions d'aigua: «... tenir netas y limpias las fonts corrents, y publicas de la present vila, la maneta ó deu ahont naix la dita font ó aygua de ella, y la canonada ó equaducto en que discorre y se conduheix».⁴² A més, havia de reparar, ens cas que s'espatllés, la maneta de la deu, la canonada o aqüeducte.
- 2) En cas que els treballs de reparació duressin més de dos dies seguits, el consistori pagaria els dies següents dels jornals de treball.
- 3) Si eren necessaris operar en l'obra de reparació, el consistori pagaria els jornals.
- 4) Els materials necessaris en els treballs de manteniment i reparació eren pagats pel poder local: «... lo cost dels materials de pedra, calç, sorra, y demes que se necessita per la composicio ó altre cosa de dita maneta, equaducto, y fonts com y lo oli per fer lleca».⁴³

39. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Clavariat (1630-1769), núm. reg. 52, full solt.

40. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Clavariat (1630-1769), núm. reg. 52, lligall any 1764.

41. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1764-1771) L12, f. 167r.

42. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1764-1771) L12, f. 167v.

43. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1764-1771) L12, f. 168r.

- 5) Els instruments per a la neteja de la font i la canonada també eren a càrrec municipal: «Així mateix sera de compte del Comú la composició dels ferros y instruments per netejar y limpiar la dita maneta, equaducto, y fonts».

El dia 6 de febrer de 1769, l'alcalde Joan Baptista Lleopart, reunit amb els regidors, juntament amb la presència de Joan Moy, procurador síndic personer, i Agustí Closells, síndic personer, comunicava la renúncia d'Antoni Canta del càrrec de fontaner de la vila: «Respecte que Antoni Canta mestre de casas vehi de la present vila nos ha exposat que per sas precisas ocupacions no podia cuidar del ofici de fontaner de la present vila que ostenta per eleccio del Ajuntament renunciant com ha renunciat lo prop dit ofici».⁴⁴ Davant la negativa de Canta, es va proposar de nou el càrrec a l'anterior fontaner, Amer Masó, ja que no es trobà cap altre mestre de cases disposat a dur a terme el manteniment de la xarxa d'aigua municipal. Tanmateix, Amer Masó demanà un augment del seu salari anual a 25 lliures, que fou acceptat. Rebé el càrrec de fontaner durant un període de cinc anys, amb uns pactes molt semblants a l'anterior, excepte la compra de nous tubs de ceràmica —destinats a la substitució de la canonada malmesa—, que anaven a càrrec del comú, com també la reconstrucció d'alguna arcada o la substitució de les piques de pedra i les manetes de coure de les fonts:

... empero no la compra de algun canó de la canonada si se hi tingués de posar de nou, en qual cas son import de compra será de compte del Comú de la present vila com, y la composició (si succeshisi) de algun tros reparat de paret ó arcada, rompiment de las pilas de pedra ahont se recull, y reposa la aygua en las fonts, y las axetas de coure de ellas.⁴⁵

El 5 de setembre de 1771, l'Ajuntament, sota la batllia de Pau Castañer, rescindia el contracte establert amb Amer Masó com a fontaner, tot i que escollia com a nous fontaners un altre cop Amer Masó pare, i el seu fill, per un període de deu anys. Per tant, es tractà senzillament d'un canvi de contracte, en què ambdós rebien un sou de 25 lliures anuals amb les mateixes condicions, que ja havien estat pactades tres anys abans. Malgrat tot, hi trobem afegida una nova condició:

Per quant se mira precis mudar los canons, desde la font del Prat afins a la vila, será de la obligació de dits Pare, y fill Masó, mudarlos dins los primers o tres anys proxim vinents, un tros en cada any, y quant se fasse esta obra lo Comú contribuirá á ella, ab un mestre de casas y un manobra diariament á costas del Comú, y cals, sorra y demás materials que se necessitan per esta obra.⁴⁶

Per tant, es planificà que una part de la canonada entre la font d'en Prat fins a la vila fos desmuntada i traslladada, amb l'ajuda d'un mestre de cases i un manobre.

El mes de febrer de 1791 fou escollit un dels darrers fontaners de l'antiga canonada i la font, el mestre de cases Pere Palou, amb un sou anual de 25 lliures: «...y per conductor o fon-

44. ACPE. Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1764-1771) L12, f. 203.

45. ACPE. Fons Ajuntament de Banyoles. Actes de l'Ajuntament de Banyoles (1764-1771) L12, f. 204.

46. ACPE. Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre d'actes (1764-1771) L12, f. 272-273.

taner de las ayguas de la font de dita present vila, a fi, y efecte que no faltian las ayguas en la referida present vila».⁴⁷ L'any següent el càrrec l'ocupà el mestre de cases Feliu Perés i el 1793 el càrrec fou ocupat pel mestre de cases Joan Duran, àlies mestre Llorens.⁴⁸

La fi de l'antiga conducció d'origen medieval s'inicià amb la caiguda dels arcs de l'aqüeducte de les Arcades situat damunt la riera de Canaleta. El 12 d'octubre de 1795 els danys en l'antiga conducció semblaven irreparables, quan Maria Palau i Coll, muller de Francesc Coll i Palau, va donar avís al regidor Joan Pagès que entre la una i les dues de la tarda s'havien esfondrat tres arcades de l'aqüeducte situat en els terrenys del mas Palau. El fontaner aquell any era Rafel Canta, fill del mestre de cases Antoni Canta. Aquell mateix capvespre, l'Ajuntament en ple, acompanyat de tots els mestres de cases banyolins (Joan Duran, Pau Olivet i Antoni Canta), anaren a inspeccionar l'estat de l'aqüeducte. Es determinà que la causa del seu esfondrament era l'antiguitat de les arcades que salvaven el desnivell de la riera de Canaleta, tal com diagnosticaren els mestres de cases:

Que segun la experiencia tienen de su arte, y el juicio han formado, dicen ha sido casualidad el derribarse dichas tres arcadas por ser ellas mui antiguas, y sus materiales no ser de satisfaccion segun de ellos se desprende, y habiendo dado lugar la pilastra que da el giro a la pared de tres arcos, encima de los quales está sentada la pared, ha sido el motivo de la caída. Y amessando ruina el otro de la parte de poniente, que mira acia a la villa, con su caída seguiran los restantes de la parte mas alta, o, mas onda de la azequia nombrada Canaleta.⁴⁹

La solució d'emergència proposada pels mestres de cases era fer una canal provisional de fusta recolzada en tres puntals amb una alçada de 5 canes catalanes. El cost total de la reparació pujava a 100 lliures.

En definitiva, l'antiga conducció, al final del Set-cents, estava en mal estat després de més de quatre-cents anys de funcionament ininterromput i haver sofert nombroses reparacions. Per això, a la darrerria de l'estiu del 1797 es demanà a les autoritats borbòniques permís per construir una nova mina subterrània des de la deu de la Rajoleria, per substituir la malmesa canonada d'origen medieval sobrelevada respecte el nivell del sòl. El batlle Francesc Bell-lloch inicià els tràmits per a la construcció d'un nou aqüeducte i la mina subterrània per garantir aigua sana, potable i de bona qualitat a la població de Banyoles. Durant els treballs de construcció es van succeir les dificultats econòmiques i constructives, ja que es tractava d'una obra complexa d'enginyeria hidràulica, dissenyada per l'arquitecte Francesc Soriano, i probablement l'obra pública més important de la Banyoles de l'època. L'obra, coneguda popularment com «la mina», fou finalitzada a la primera dècada del XIX, coincidint amb l'ocupació de les tropes napoleòniques.⁵⁰ D'aquesta manera, aquesta nova mina d'aigua substituï l'antiga conducció medieval després de centenars d'anys de funcionament per abastir d'aigua potable la vila de Banyoles.⁵¹

47. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre d'actes (1789-1791) L15., f. 10.

48. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre d'actes (1792-1796) L16, fulls sense numerar.

49. ACPE: Fons Ajuntament de Banyoles. Llibre d'actes (1792-1796) L16, fulls sense numerar.

50. P. Alsius, J. Hostench (1909).

51. Palmada, G. (2006: 233-254); A.M. Rigau (2001: 530-531).

Fotografia 1. Font de la Rajoleria al començament del segle xx (ACPE)

Fotografia 2. La font conservada a la façana de la Pia Almonia, construïda l'any 1636.

Fotografia 3. La mina subterrània de Banyoles, començada a la darrereria del Setcents.

Conclusions

La vila de Banyoles, al llarg de la seva història, ha gaudit d'abundància d'aigua, procedent de l'estany i drenada en una extensa xarxa de recs excavats al subsòl de travertí. El cabal continu fou utilitzat des d'època medieval per a usos protoindustrials, però, contràriament, la vila patí migradesa de deus naturals i pous potables dins del seu recinte emmurallat. A Banyoles, l'aigua potable fou un bé escàs al llarg de l'època medieval i moderna. Per millorar la salut i la higiene dels vilatans, fou necessari construir, a les primeres dècades del segle xv, una font pública i una conducció soterrada de tubs ceràmics. Es constata que la gestió municipal de l'aigua potable a Banyoles s'inicià ja al començament del Quatre-cents i s'ha mantingut ininterrompudament fins a l'actualitat. Per a les autoritats municipals, encarregades de l'abastament i la gestió de l'aigua potable, fou una prioritat mantenir aquesta conducció des del segle xv al xviii, i, per aquest motiu, foren escollits diferents fontaners per tenir cura del traçat de la conducció i reparar les fonts públiques. Sens dubte el seu manteniment fou molt costós a partir del Sis-cents, quan s'hagué de sobreelvar la conducció de tubs ceràmics amb un conjunt d'arcades o un petit aqüeducte, fins al seu esfondrament al final del Set-cents. Les polèmiques foren constants al llarg d'aquestes centúries, sobretot respecte a la quantitat del cabal d'aigua, quan de mica en mica la conducció d'origen medieval s'anà deteriorant. Finalment, el seu mal estat féu necessari la construcció d'una nova mina subterrània iniciada a la darrera dècada del segle xviii i finalitzada al començament del segle següent, que acabà amb prop de quatre-cents anys d'història de la primera conducció d'aigua potable de Banyoles.

Referències bibliogràfiques

- ALSÍUS, P. (1870). *Ensayo histórico de la Yglesia parroquial de Santa Maria dels Turers*. Banyoles (inèdit), p. 38-39.
- (1895). *Ensaig Històrich sobre la Vila de Banyolas*. Banyoles: Estampa de F. Mateu i X. Vilardell, p. 243.
- ALSÍUS, P. i HOSTENCH, J. (1909). *Centenari de la Guerra de la Independència*. Banyoles.
- COROMINES, J. (1992). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, vol. VIII. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, p. 926.
- Manuscris inèdits de Mossèn Constans* (1981). Apartat III: La Parròquia. Apartat XI: Expansió urbana de Banyoles). Banyoles: Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.
- MASCARÓ, J. M. (1914). *Topografia mèdica de Bañolas*, II. Girona: Imp. y Lib. D. Torres, p. 224-227.
- PALMADA, G. (2006). «La primera mina de Banyoles (1799-1805). Els episodis de la construcció». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 47, p. 233-254.
- RIGAU, A. M. (2001). «El camí i l'Era, la Mina i la Figuera ... i altres històries». Dins Galofré, J. (ed.). *El teixit de la memòria*. Banyoles: Família Rigau i Oliver, p. 530-531.